

Alkonyat.

Máté 14 : 23.

Mindig valami csodálatosan mély titokzatosságot éreztem az alkonyat csöndjéből. A legkedvesebb óráim azok voltak, ha csöndes estén felmentem egy hegyre a falu fölé s megálltam ott akkor, mikor az alkony kezdi a maga barna szárnyait tergetni a házakra. Elnéztem a hazafelé tartó munkások fáradt, nehéz lépteit, hallgattam a nyugalomra térő nyáj kolompját, s mikor a házak ablakaiban egymás után, mint apró szentjános bogarak, gyúltak ki a mécs világok, s a csillagok félenken küldték bágyadt sugaraikat a sötétségbe burkolozó földre. Úgy éreztem, hogy valami felséges isteni csend vesz körül, melyet a lehelletünkkel is félünk megszakasztani. Vagy bent ülünk a szobánkban egy csöndes szombat estén, egy ilyen estén, melyet mindig szentnek tartott a keleti nép, s hallgatjuk a folyton halkuló lármát az utcán, s nézzük fantasztikus, álomszerű alakok mozgását, melyeket a tűz fest a falakra. Lassanként sötét lesz odakint, de mi látunk, mert szemünk, melyek máskor idegesen keresik az új meg új látnivalót, ma meregve néznek a tűzbe, mintha nem kifelé, hanem befelé volnának irányítva. Mint sötét palást fog bennünket körül az alkony, s ebben a titokzatos csöndben élni látunk mindent, titkos árnyak suhannak felénk, megroppan a padló, mintha szellemlábak érintették volna, emlékek járnak körülünk, érezzük, hogy nem vagyunk egyedül, s előttünk annál fényesebben és világosabban bontakozik ki egy másik világ, a mi belsők, a mi életünk világa. Ez alkonyi csönd, mintha embernemlakta sivatagra, kopár és idegen hegytetőre vetett volna ki, mintha fölemelne a mindennapi élet világa fölé, mintha a mennyország kapuja elé vinne, ahol azért látszik legnagyobbnak a sötétség, mert azon túl legdúsabb a fény.

Ilyen hely lehetett az, ahol Jézus állott, a bibliai elbeszélés szerint. Ő szeretett egyedül lenni az alkonyi órákon. Este, ha feltűnt a csillag, elbocsátotta a sokaságot. „felment a hegyre, s mikor beesteledék, egyedül vala ott.” A nap munkája véget ért. A kiabáló, hangos, könyörgő, vagy követelőző tömeg, az érzetlen tanítványsereg, a gőgös, gúnyolódó farizeusok eltűnnek a szemei elől. A megváltói hivatása, nagy küzdelmei, kísértései, a nép nyomora, ellenségei irigy álnoksága, tanítványainak ingatagsága most nem érinti a lelkét. Ezek a sötét, küzdelmes éjjeleket és nappalokat foglalják el, amilyen a 40

nap a puszlában vagy az a rettenetes éj a Gecsemánéban. De az alkonyat, az szelid és nyugodt. Körülötte a falvakban züg és hullámszik az élet, érdekek ütköznek össze, küzdelmek folynak le, emberek győznek és elbuknak, és ő ott áll az ég és föld határán, egyedül az egész földön, távol minden földi érdektől, egyedül Istennel. Kitérül előtte a világ, melybe elküldetett, a lelkét áthatja annak a vágya, hogy fölemelje azt, s érzi Istennek lelkét leszállani magára, mint szent, boldog izenetet Istentől hozzá. Igazi főpapi kép. A legnagyobb főpap, aki a szentek szentjében van Istennel együtt. Ezek voltak azok az órák, melyekben Jézus világosan átélte a maga viszonyát Istennel. Társalkodott vele a magános imádság csöndes órájában. Elébe terjesztette Istennek azokat a szükségeket, melyeket a népnél talált, és meghallotta rájuk Isten feleletét. Elébe terjesztette messiási pályájának nehézségeit és fáradalmaait, kétségeit és diadalait, s hallotta Isten megnyugtató, fölemelő szavát rájuk. Egyetlen ilyen alkalom volt, mikor mások is látták Jézust a magános imádság e csöndes órájában, és feljegyezték róla, hogy egész alakja elváltozott ebben a percben, az isteni dicsőség fénye körül özönlötte és ruhája fehér és fényes volt, mint a hó.

Sajnos, előttünk csaknem ismeretlen az alkonyi órák varázsa. A mi életünk nem a csöndre, nem az elmélyedésre van berendezve, minékünk nincs időnk magunkba vonulni és megvárni telenül, csöndben, míg ránk null az alkonyat. A mi világunk a túlekedés világa, ahol nincs meg a lélek kellő nyugalma ahhoz, hogy érezzük a csönd hatalmát, a munka világa, ahol gépek zörögnek és zakatolnak bele az életünkbe és nem engednek időt, hogy levegyük a kezünket a munkáról. Az érvényesülés és sietés világa, mikor órák alatt évtizedek repülnek el, mindent el akarunk végezni egy röpke élet folyamán. A csönd világa nem a mienk. Pedig, ha egyszer, egyetlenegyszer érezted ez alkonyi óra megragadó csöndjét, valami csodálatos vágy fog el utána, mint egy másik, jobb világ iránt.

Ilyenkor fölébred előttünk a mult, és titokzatos módon jelenik meg a jövő. A mult ködéből egy-egy arc ragyog ki a tűzből, amely valamikor élénken élt a lelkünkben, s mi csodálkozunk, hogy lehetett olyan régóta rejtve. Fülünkbe csendül egy-egy elfelejtett szó, melynek olyan kedves, otthonias csengetése van, s mely egy régi letűnt világba ragad bennünket. Talán egy régi bölcsődal, melyben még ma is ott rezeg az édes anyánk szeretete, talán egy régi mese, mely most is azzal a titokzatossággal hat ránk, mint mikor először hallottuk, vagy egy régi gyermek játék, melyet a munka embere lenéz, megvet, de az emlékezés embere drágán szorít a kebléhez, mert benne saját magára ismer. Feltűnik előttünk egy drága ház, egy áldott hajlék, melynek minden zugából szent emlékek rajzanak felénk, egy nagy udvar, melynek minden sarka mesebéli hősökkel, csodanövényekkel van benépesítve, egy patak, melynek folyását figyelve először támadt lelkünkben a végtelenség sejtelme. Előállnak és hívogatólag néznek ránk. Aztán

valami csodálatosan szép, mintegy mesebelien kék égboltozat alá festve, elénk áll a jövő ködfátyolképe. A körülmények és lehetőségek korlátai lehullanak előttünk, és a szemünk messze tekint, távoli lehetőségeket lát kézzelfoghatóknak, akadályokat semmiseknek. Ilyenkor elhatározásunk szilárdabb, mint máskor, a reménységünk, mely a munkában csüggedt, az alkonyi órán bizakodó lesz, a félreértés és gáncs, amivel találkozunk, kint a világban, háttérbe vonul, őszintébbek vagyunk magunkkal, reménykedők az emberekkel szemben.

Aldott lelkipásztori élet az, mely ilyen alkonyi csöndes órákban szeret Istennel egyedül lenni a hegyen. Ilyenkor érezzük meg Isten közellétét. Mintha ott volna mellettünk a szobában, mintha szárnyai lebbennének meg a fejünk fölött, s a búcsúzó nap utolsó sugarai neki nyílnák meg az ajtót. Megérinti a lelkünket, s ami háborított, nyugtalanított, eltűnik egy pillanat alatt. A múlt minden sötét emléke, lenyűgöző kísértése, fájdalmak és csalódások, kudarc és leveretés, eloszlik a lelkünkről. Csak őt látjuk, aki jelen van életünkben és munkáinkban és áldott keze kisimítja homlokunkról a ráncokat, melyeket a felelősség súlya vont oda. Látjuk hűséges jelenlétét a múlt minden küzdelmében, és erről a magaslatról megértjük, miért rendezte be *így* az életünket, mit akart velünk, látjuk, hogyan vezetett és nevelt a csalódások által az ő akarata szerint. Még egy érintés, és megjelenik a jövő előttünk. Mint egy titokzatos hegyi út, melyen a veszedelmeket megenyhíti az az áldott napfény, ami világossá teszi az örvényszegélyezte utakat. Látásokat nyit meg, sikerről, elfordult szívek visszatéréséről, megértésről, szeretetről, az ő országának nagy léptekben közeledéséről. Új erőt ad a karunkba, hogy újból akarjuk, ami sikertelenül végződött, s ábrándos álmainkat ellátja a valóság merész vonásaival.

Aztán odagyűjti körénk azokat a lelkeket, akiket reánk bízott. Ő mutatja be azokat nekünk. Látod ez, akit te erősnek hittél, gyöngye a szeretetben, a másik, akit megvetettél, tiszta vágyakozással keres engem. Megmutatja nekünk, hogy mindegyikben mi az, amit ő szeret, amiért neki drága az a lélek, és amiért reánk bízta azt. Új szövetséget köt velünk és velük, a munka és szeretet szövetségét.

Erőseknek mutat a munkára. Az önvizsgálat ítéletét megenyhíti, tükröt tart elénk, melyben nem azt látjuk, milyenek vagyunk, hanem milyeneknek kell lennünk. Boldog, dicsőséges fényár özönlik ránk, s mi lehajtjuk fejünket a reánk halmozódó kegyelem súlya alatt. Óh szent csodás alkonyi csönd!

Aztán, ha le kell jönni a hegyről és kezdődik a holnapi munka, még sokáig ott rezeg a lelkünkben ez az alkonyi fény, ez az éjféli nap, egy másik, újabb alkonyig.

VALLÁSOS NEVELÉS.

Vasárnapi iskola.*

A múlt évben kiadott vas. isk. vezérfonal azon gondolatból kiindulva, hogy egy év alatt a Jézus személyiségének és történetének főbb vonásaival ismeresse meg a gyermekeket, ezeket csak igen vázlatosan ölelhette fel. Ugyanazon történetek után haladni minden évben avval a nehézséggel jár, hogy a gyermekeknek a már ismerős történetek a második évben már unalmassá lesznek. Ezért a vas. isk. anyagát, mint az másutt is van, *több évre kell beosztanunk*. Mint azt más helyen már kifejtettük, e beosztás legjobban úgy eszközölhető, ha első évre egyes történetekben mutatjuk fel Jézus személyiségét, második évben a Jézus életében szemléltetjük azt, a harmadikban a Jézus tanításait példázatai, a hegyi beszéd alapján állítjuk be, ehhez sorakoztatván az apostolok cselekedeteiben az egyház kialakulásáról szóló történeteket, az ószövetséget pedig egy negyedik évben próbáljuk felhasználni. Ezt a beosztást igazolja az a tény is, hogy a vasárnapi iskola így vezet át lassanként a biblia tanulmányozásához, melyet a haladók csoportján túl a bibliaköri munka vesz át.

Hangsúlyoznunk kell azt a gondolatot, hogy a vasárnapi iskolai munka *mind nagyobb és nagyobb teret van hivatva betölteni* egyházközségeinkben, ha egyáltalában adunk valamit arra, hogy népünk vallásos életének fejlődésére befolyást gyakoroljunk. A felekezeti iskola, még, ha minden lehetőségét kihasználjuk is, nem tartalmaz elegendő munkateret e tekintetben, s föltétlenül szükséges, hogy az intézményes munka pillére mellé minden erőnkkel igyekezzünk kiépíteni a szabad építő munka pillérét, melynek egyik fontos köve a vasárnapi iskola is. Nem szabad megelégednünk vele, hogy ezt csak néhanapján, vagy ünnepeken vagy rendkívüli alkalmakkor tartsuk meg, hanem állítsuk be minden vasárnapra, nemcsak az iskolai év, hanem az egyházi év egész folyamán. Ennek két módja lehetséges, vagy úgy, hogy az egész évre beosztjuk az anyagot, akár pedig úgy, hogy az iskolai éven át vasárnapi iskolát, azon kívül (pl. nyári vasárnapokon) gyermekistentiszteletet tartunk. Magam az alábbiak miatt is, az előbbi módszert jobbnak látom.

* Azon lelkesztársainkat, kik e munkaág rendkívüli fontosságát belátván, *bajlandók lennének annak bevezetésére*, de a módszerével nem ismerősök, kérjük forduljanak egy lev. lapon szerkesztőségünkhez. Kérjük azon lelkesztársainkat, ahol már van vasárnapi iskola, lépjenek velünk érintkezésbe.

A gyermekistentisztelettel és vallástanítással való kapcsolatra nézve, nem akarok ismétlésekbe bocsátkozni, csak konstátálom, hogy ez a három munka *egymásnak nem ellentéte, egymást feleslegessé nem teszi*, hanem kiegészíti. A gyermekistentisztelettel úgy áll a dolog, hogy a vasárnapi iskola munkáját betetőzvé, azt állandóan kíséni kell. Ennek megoldását leghelyesebbnek úgy látjuk, ha bizonyos számú vasárnapi iskolai tanítás után gyermekistentiszteletet tartunk, s abban az előzőleg már megtárgyalt anyagot feldolgozzuk. Ezért voltak a múlt évi összeállításban is minden negyedik lecke után összefoglalások állítva be. Az anyag állandóságával szemben ez a változó elemet képviseli.

Az alábbi, ez évre szánt összeállításról a következőket mondjuk el bevezetésül. Az összeállítás azon szemponton épül fel, hogy *különbséget teszünk kezdő és haladó csoport között*. A III. csoport tervezetét még nem állítottuk be, mivel erre még nincs szükség. Ez a tervezet mostmár állandó lenne úgy, hogy akik a múlt évben hallgattak vas. iskolát, azok ez évben a II. az újak pedig az I. anyagát veszik át. Az anyag állandósága mellett természetesen a kidolgozás évről évre nagyobb, mélyebb és alaposabb lehet és lesz is, a tett tapasztalatok szerint. Ahol a gyermekek száma oly kevés, hogy két csoportot nem lehet belőlük alkotni, ott változó módszerrel dolgozhatnók fel az anyagot, első évben az első csoporttal s. i. t. kétségtelenül arra kell azonban igyekeznünk, nem a kényszer, hanem a rábeszélés eszközeivel, hogy a gyermekek közül *lehetőleg mindegyik vegyen részt* vasárnapi iskolában. Az *egyes csoportok vezetésének* kérdése sem olyan kritikus kérdés, mint látszik, mert az intelligens nők, leányok, ifj. egyesületekben működő ifjak közül képezhetünk ki vas. isk. tanítókat ill. csoportvezetőket, az előkészítés órája, melyen gondosan átadjuk nekik az utasításokat s a magyarázatokat, igen nagy szolgálatára lesz ifjuságunk között végzett munkánknak is. Ha ilyen nincs, ott van lelkész, tanító vagy tanítónő, a lelkész felesége, ez már három, s három különböző csoport vezetésére hivatottak már már megvannak. Meggyőződésünk szerint nincs olyan gyülekezet, ahol a vas. iskolát be ne lehetne állítani, s egyházunk vezetői *még nem is tudják milyen fontos eszközt dobnak el* maguktól ennek elhanyagolásával.

A gyermekistentiszteletek tárgya a négy heti azelőtti történetekből veendő. Ezekre nem is jelöltünk ki textusokat, hogy senki kezét megkötni se látszassunk. A gyermekistentisztelet templomban vagy nagyobb teremben lehet tartani, egy félóra alatt a gyermekek sem hűlnek meg jól felöltözve. Ezt az összes csoportok (vas. isk. csoportok) együtt hallgatják, s minden csoport kapja meg benne azoknak a legfontosabb gondolatoknak az összefoglalását, mellyel azelőtti négy alkalommal foglalkoztak.

A most közölt összeállítás alapján az egyes részekben állandó vezérfonalat hozunk lapunkban. A vas. isk. módszer kérdéseiről lapunk jövő számától kezdve résztes tájékoztatást közlünk.

A vasárnapi iskolai tanítások összeállítása.*

I. csoport. Történetek Jézus munkálkodásáról:

1. *Jézus az emberi életben.* Mártha és Mária (Luk. 10: 38—42). Csodás halászat (Luk. 5:1—11). Halak és kenyerek (Márk 6:30—44). Kánai mennyegző (Ján. 2:1—11). Összefoglalás, gyermekistentisztelet: Jézus az én életemben.

2. *A tanítványok hite.* Tengeri vihar (Márk 4:35—41). Tengeren járás (Márk 6:45—52). Péter napának meggyógyítása (Márk 1:29—31), A beteg gyermek (Márk 9:14—29). Összefoglalás, gyermekistentisztelet: Milyen hittel közeledek Jézushoz.

3. *Jézus a bizakodó betegek között.* A bélpoklos (Márk 1:40—45). A gutaütött (Márk 2:1—12). A siketnéma (Márk 7:31—37). A bűnös nő (Ján. 8:1—11). Összefoglalás, gyermekistentisztelet: A bizalom, a Jézushoz jutás útja.

4. *Jézus és a tisztátalanság.* Kapernaumi ördögös (Luk. 4:31—37). Gadarai örvöngő (Márk 5:1—20). A tiz bélpoklos (Luk. 17:11—19). Simon vacsorája (Luk. 7:36—50). Összefoglalás, gyermekistentisztelet: Jézus úr a lélek fölött, a lélek válasza.

5. *Jézus a reménytelen betegek közt.* A bethesdai beteg (Ján. 5:1—9). A tizennyolc év óta beteg asszony (Luk. 13:10—17). A vakon született (Ján. 9:1—12). Bartimeus (Márk 10:46—52). Összefoglalás, gyermekistentisztelet; Jézus az egyedüli reménység.

6. *Jézus halottakat támaszt.* A kanaánita nő (Máté 15:21—28). Jairus leánya (Máté 9:18—26). A naini ifjú (Luk. 7:11—17). Lázár (Ján. 11:1—45). Összefoglalás, gyermekistentisztelet: Jézus az élet egyedüli forrása.

7. *Jézus különböző emberekkel.* A kapernaumi százados (Máté 8:5—13, Luk. 7:1—10). A gazdag ifjú (Máté 19:16—24, Márk 10:17—25, Luk. 18:18—25). Zakeus (Luk. 19:1—10). Jézus és a gyermekek (Márk 10:13—16). Összefoglalás, gyermekistentisztelet: Jézus minden lelket keres, engem is, mit adok neki?

II. csoport: Történetek Jézus életéből.

1. Jézus születése (Luk. 2:1—7). Alakok a bölcső körül:
a) a pásztorok (Luk. 2:8—20) b) a bölcsék (Máté 2:1—12)
c) Simeon és Anna (Luk. 2:21—38). Összefoglalás: gyermekistentisztelet: Jézus be akar lépni az életembe.

2. Keresztelő János születése (Luk. 1:5—25, 57—66). Jézus a templomban (Luk. 2:41—52). Keresztelő János és Jézus (Luk. 3:21—22, Ján. 1:19—34). Jézus megkísértése (Luk. 4:1—13). Összefoglalás: gyermekistentisztelet: Mit tartok én Jézusról?

3. Natanael és a tanítványok választása (Ján. 1:35—52, Márk 1:14—21). Jézust megvetik Názáretben (Márk 6:1—6).

* A bibliai helyek közül csak a vezető lókusokat közlöm, a többi vonatkozó hely a vázlatos kidolgozásnál lesz felsorolva, mely a gyermekekkel szintén kikerestefendő, hogy így a bibliában jártasságot nyerjenek.

Az apostolok kiküldése (Márk 6 : 7—13, Máté 10 : 1—42, Luk. 9 : 1—5). Megdicsőülés (Luk. 9 : 28—36). Összefoglalás : gyermekistentisztelet : Jézus azt kívánja, hogy bizzam benne, s szánjam rá magam az ő követésére.

4. Keresztelő János halála és jelleme (Márk 6 : 14—31). Jézus és a farizeusok (Márk 7 : 1—13, Luk. 12 : 1—12). Péter vallomása és a szenvedések jelentése (Máté 16 : 13—18). Jézus bevonulása Jeruzsálembe (Luk. 19 : 29—44). Összefoglalás : gyermekistentisztelet : Jézus az én lelkem királya.

5. A templom megtisztítása, a figefa (Márk 11 : 11—22). Jézus megkenetése (Márk 14 : 1—9). Az úrvacsora (Márk 14 : 12—26). Gecsemáné (Márk 14 : 32—42). Összefoglalás : gyermekistentisztelet : Isten akarata a szenvedésekben.

6. Jézus elfogatása (Márk 14 : 43—54). Péter bűne (Márk 14 : 27—31 ; 66—72). Jézus a törvény előtt (Márk 14 : 55—65 ; 15 : 1—19). Jézus a kereszten (Márk 15 : 20—41). Összefoglalás : gyermekistentisztelet : Jézus halála az én új életem forrása.

7. Jézus feltámadása (Márk 16 : 1—8). Jézus megjelenik Máriaanak (Ján. 20 : 11—18). Az emmausi tanítványok (Luk. 24 : 13—35). Jézus menybemenetele (Csel. 1 : 6—14). Összefoglalás : gyermekistentisztelet : A megdicsőült Jézus üzenete hozzám.

I. L.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

GYÜLEKEZETI MUNKA.

PÁSZTORÁCIÓ.

BELMISSZIÓ.

Pár szó ifjúságunk gondozása irányáról.

Rengeteg egyházépítő feladataink között egyike a legsürgeőbbeknek és legfontosabbaknak ifjúságunk gondozása minden vonalon. Sajnos ma ez a munka az ifjúság egyes rétegeire nézve nem történik egyformán. *Iparos és kereskedő* Ifjúságunk nagy része egészen kikerüli a vezetést, s úgyszólván lemondunk róla a socialdemokrácia és egyéb ilyen irányok és világnézetek javára. Csak az újsághírek olvasása is meggyőzhet pedig bennünket afelől, hogy itt egyházunk jövődjének egyik fontos oszlopát engedjük kidőlni. A földmives ifjúság — falun és városon — még csak részesül gondozásban, bár ez sem szervezett és egységes. Egészen különös fontossága van *kollegiumi tanuló ifjúságunk* gondozásának. Sajnos, kollegiumaink bizonytalan jövője, az a túlterhelés, ami most a középiskoláink tantervében és tanbeosztásában látható, nem kedvez a gondozás e munkájának. A figyelmünket teljesen lefoglalja az a kérdés, mi lesz az iskoláinkkal, épületeinkkel, tanárainkkal, ha esetleg elveszítünk őket. Ez a súlyos kérdés pedig kiveri az eszünkéből azt a még súlyosabbat: hogy ifjúságunk vallásos és erkölcsi gondozását nem szabad elhanyagolnunk. A folyó év áprilisában Kolozsvárt tartott diákkonferencián az ifjúság maga a legszebb, igazán nem is remélt rokonszenvvel viseltetett a konferenciák és bibliakörök eszméje iránt, s nagy munkavágygal és buzgósággal távozott. Ezt az alapot tovább építeni, otthon gondozni igen fontos feladata kollegiumainknak, melyet semmikép sem szabad elhanyagolni.

Ifjúságunk rendszeres gondozásának nem szabad egyoldalunak, félszegnek lenni sehol sem. Nemcsak elvi okok vezetnek ennek a megállapítására, bár elsősorban azok, hanem gyakorlatiak is, mert amely ág nem részesül a nevelés által figyelemben, az elsorvul és más érvényesülési utat keres magának. A munkának általában három ágát különböztetjük meg, melyek egyformán fontosak, s ezek: a *vallásos* munka ága, a *szellemi* élet (ismeretterjesztés, erkölcsi nevelés) fejlesztése s a *testi* nevelés és ügyesség fejlesztése. Természetesen domináló szerepe van a vallásos nevelésnek, mely semmi képen el nem hanyagolandó. Különösen hangsúlyoznom kell, hogy ne áltassuk magunkat avval a gondolattal, mely szerint bizonyos ismeretterjesztő, vagy erkölcsi fegyelmező munka már elég. Az

ismeret és erkölesi élet motivumaiból nem vezet megfelelő út a vallásos motívumokig s óriási kerülőt kell csinálnunk, hogy tőlük odáig eljussunk, amire sem idő, sem alkalom most nem kedvező. Ha valaki a természetből akarja a vallásos indításokat kikeresni, s abból keres kapcsolópontokat egy vallásos nevelésre *évek telhetnek el*, míg odajut, hogy komolyan beszélhessen róluk. Tény azonban az, hogy *vallásos motívumok iránt van érzéke az ifjuságnak*, a falusi ifjuságnak épügy, mint a városinak. Ezt meg kell ragadnunk és ki kell használnunk. A három munkaágról röviden három megjegyzést teszünk.

A vallásos ágnál legalkalmasabb eszköznek a *biblia használatát* tartjuk. Nem azonban úgy, hogy magunk tartunk nekik hosszadalmas és érdektelen bibliamagyarázatokat, hanem úgy, hogy őket foglalkoztatjuk a bibliával. Hetenként egyszer összegyűlünk velük, s akkor közvetlenül, minden liturgikus formát mellőzve, imádság és ének után velük olvasunk a bibliából és az illető részben található kérdést velük megbeszélgetjük. Olyan kérdéseket keresünk, melyek őket érdeklik, s melyek *saját életük* kérdései is. A biblia azért az élet könyve, mert mindenik részében *vannak* ilyen kérdések benne.¹ E bibliaórák módszere nem könnyű, de hamar elsajátítható, ha valakiben a biblia iránti őszinte érdeklődés mellett az ifjuság ismerete és szerelete megvan.² Ez a módszer, mindjárt észrevehetőleg megkapó hatással lesz az ifjuságra, mélyíti gondolkodását, önismertét és komolyságát. A bibliaköri összejöveteleken a fontosság, érdekes és eleven előadás, rájuk való készülés a fontos.

Az ismeretterjesztő, erkölcsi nevelésre törekvő ágában a munkának azon kell igyekeznünk, hogy ez az ismeretterjesztés az egész világkép bővítéséből, és pedig vallásos alapon, álljon. E vallásos alap elhagyása a munka bukását vonná maga után.

A *testi nevelés* ága fontosságban az előbbivel vetekedik, és seholsem hanyagolandó el. Tornaóra s eféle *nem pótolják*. Módja: egészségápolás, első segélynyújtás, kirándulások, ifjúsági játékok, testgyakorlás, stb. Itt is a valláserkölcsi oldal érvényesüljön. Egy-egy kiránduláson tartott istentisztelet, bibliaóra, szavalat, beszélgetés, mely a gyermekek ismeretkörét bővíti, fontos kiegészítő részei ennek. Ne feledjük el, hogy az *egész ifjusági munkánk félszeg lesz*, ha ezt az ágat elhanyagoljuk.³

Ifjuságunk két csoportjának, a *fiúknak* és *leányoknak*, a helyi szokás és lehetőség szerint együtt, vagy külön, de igyekezzünk *egyformán* kielégíteni igényeit, egyik csoportot se hanyagoljuk el. A leányokkal különösen az első két csoportba vonatkozó munkákat végezhetjük, de kirándulásokat is végezhetünk velük. Különösen alkalmas lenne, ha a *papné* tudna

¹ Ilyen bibliaköri vezérfonalat hoz az „Ifjú Erdély” c. ifjúsági lap, melyben az ifjúsággal foglalkozó lelkész társaink sok indítást kaphatnak.

² Bárki e tárgyban hozzánk fordulónak szívesen adunk részletes tájékoztatást e kérdéssről.

³ Ifjúsági játékokat szintén tartalmaz az „Ifjú Erdély” c. folyóirat.

és akarna velük foglalkozni. A fiúk közül is, de különösen a leányok közül képezhetünk ki vasárnapi iskolai munkára olyanokat, akiknek intelligenciájuk, hitük és arravalóságuk van. (A vasárnapi iskola munkájáról l. lapunk más helyén.)

A munka szervezetére vonatkozólag a következőket. A Cserkészmozgalom-hoz egyelőre nem csatlakozhatunk és cserkész-csapatokat nem alakíthatunk, míg kérésünkre válasz nem érkezik. Óvakodnunk kell még a látszatban is eltől, mert a cserkészmozgalmat védi a törvény, s azt meghamisítani nem szabad. Az *Ifj. Ker. Egyesület* dolgában most van tárgyalás alatt ezek szabályzata. Ahol már ilyen egyesület van, és jóváhagyott alapszabályokkal működik, ott természetesen a munkának akadálya nincs. *Uj ilyen egyesületeket*, míg a kérdés nem tisztázódik, ne alakítsunk. Mivel azonban az ifjuság nevelésére és gondozására vonatkozó munkaköre az egyháznak fennáll és megvan, legjobb minden szervezet és egyesület nélkül végezni ezt a munkát, hogy az egyesületi törvénybe ne ütközzünk. Hogy a helyi hatóság kifogást ne emelhessen ellene, és ne gondolja, hogy titkos egyesületet alakítottunk, legjobb minden összejövetelt külön, vagy általában ezeket bejelenteni az illető hatóságoknak. Ha kiküld a hatóság valakit az összejövetelre, az az illető lelkésznek vagy vezetőnek haszon, mert útját vágja annak, hogy valaki esetleg találgatások által kellemtelenséget okozhasson neki. Csak természetes, s erről a hatóság is meg fog győződni, hogy ezeken az összejöveteleken tisztán vallásos és erkölcsi nevelési dolgokról van szó, melyek az állam biztonságát semmiben sem érintik.

Az őszi munkaidő megszűntével kezdődnek az új alkalmak egy intenzív munkára. Nagyon kérjük lelkésztársainkat, ne hagyják elmulni ez alkalmakat, hanem használják fel őket kálvinista ifjuságunk nevelésére és gondozására.

l

TUDOMÁNY ÉS VILÁGNÉZET.

Mi a pietizmus és mi nem pietizmus?

I.

Ez a kérdés ma minden komoly keresztyénséget mélyen illet és az elevenjébe vág. Mindenkit közvetlenül érdekel, akit csak egyáltalában érdekel a keresztyénség. Hányan leszámoltak a pietizmussal, de nem számoltak le annak igazságával és hányan engedik át magukat a pietizmusnak, de nem számoltak annak félszedségeivel. Hányan vannak, akik minden komoly keresztyénséget pietizmusnak minősítenek, mert nincs közük a keresztyénséghez és hányan vannak, akik elvetnek minden keresztyénséget, mert csak a pietizmus félszedségeiben látták és ismerték meg azt.

Mielőtt fejtegetéseinkhez hozzá fogunk, állapítsuk meg mindenekelőtt azt, hogy a pietizmus alatt háromféle dolgot érthetünk. 1. Pietizmus alatt általában érthetünk minden olyan törekvést, amely a vallás-gyakorlat egyházi formáit a személyes keresztyén kegyesség élettelhellyel, melegével akarja megtölteni és amely a keresztyén élet nagy követelményeit átviszi a mindennapi életbe. Ez a pietizmus legáltalánosabb értelme és jelentése. 2. Pietizmus alatt értjük *historiailag* azt a 17. század végi és 18. századeleji vallásos mozgalmat, amely a 17. századi protestáns konfesszionálisizmussal szemben, amely a keresztyénséget *tanna* tette, ismét érvényt szerzett az *érzelemnek*. Az első értelemben vett pietizmus mindig volt és mindig lesz, mert hozzátartozik a keresztyén vallás lényegéhez, amint azt Pál, Augustinus, Clairvauxi Bernhárd, Assisi Ferenc, Luther és Kálvin éltek és gyakorolták. A második értelemben vett pietizmus pedig már a történelemé, mint amely már betöltötte a hivatását és a maga korában végrehajtotta a maga sajátos vallásos reformmunkáját. Tulajdonképpen úgy tekinthetünk erre a másodikra, mint az első és legáltalánosabb értelemben vett pietizmusnak sajátos történelmi viszonyok közt történt jelentkezésére, amely ennél fogva, mert történelmi valósággá lett, magára szedett egy csomó, a történelmi relativitásból folyó fogyatékoságot és fonákságot. 3. Pietizmus alatt értjük azt a sajátos irányzatot, amelyben egységes típussá alakultak mindazok a különbségek, amelyek a 18. századi pietizusból hajtottak ki s amelyek bár csak történetileg indokolt jellemvonások voltak, hamarosan kötelező érvényű normákká emeltettek. Az első értelemben vett pietizmus a keresz-

lyenség sajátos vallásos minősége, a második egy történeti jelenség, a harmadik egy 19. századi vallásos irányzat, amely úgy a belső szellemiség, mint a külső társadalmiasulás tekintetében kezd mind határozottabb jellemvonásokat ölteni. Tulajdonképpen egy a protestáns denominációk közül, azzal a különbséggel, hogy míg azok külön sociológiai formát öltöttek, a pietizmus, mint irányzat még mindig az anyatesten él, mint a fagyöngy és annak erejéből táplálkozik.

1. A 18. századi pietizmusnak történeti formát a német Spener és Francke adtak ugyan, azonban eredetileg a holland kálvinizmus talaján született és a modern vallástörténeti kutatás úgy nézi, mint a kálvinista szellemnek a lutheri protestantizmusba való beömlését. Vagyis a kálvinizmus és a lutherizmus első uniója a pietizmus volt. A reformáció két főirányának a synthesisére az első kísérletet a 18. századi pietizmus tette. Azonban ez a pietizmus, amint betöltötte történelmi hivatását és mint hatalmas erejű reakció az egyházi tankeresztvényt megöltölte a személyes kegyesség melegeivel és egy csomó erőteljes indítást adott, elhalt, illetőleg a „modern, vagy új protestantizmus” egységébe olvadt. Ezzel szemben a 19. századi pietizmus a német lutheránizmus talaján született és mai napig magán viseli a hit által való megigazulás szubjektív tapasztalásának bélyegét, bár nem eredeti formájában, hanem amint látni fogjuk, annak *naturálistikus* elhajlásában.

Ami a 19. századi pietizmus eredetét illeti, tudnunk kell, hogy ugyanazon indokokhoz a létre, ami általában a szektákat. A szektákat és velük együtt a 19. századi pietizmust nem valami *tanbeli*, dogmatikai eltérés, vagy újítás hozza létre s bár a szekták megkülönböztetése valamely *tan*, dogmatikum alapján történik is, mégis létrejövetelüknek egyedüli indoka abban a feszültségben gyökerezik, amely az egyház *tényleges* állapota és *ideálja* között fennáll. Minden jelenség *tényleges* állapota és *ideálja* között fennáll a feszültség, azonban a *szekták és a pietizmus ezt a feszültséget túlhajtják és romantikus képzelődésükben, és tisztaságuk és szentségük iránti elfogultságukban azt hiszik, hogy saját konventikulumaikban, közösségükben, vagy szövetségükben az ideált megvalósították.*

A jelenkori pietizmusban három alakulatot különböztetnek meg: a *gnadaui*, *blankenburgi* és az *eisenachi* *allianszokat*, szövetségeket, amelyek mind a 19. század végén alakultak ki. évtizedes előkészítések után. Az egyes alakulatok közti különbségek egészen árnyalatiak, a *szellem* mindenik alakulatban ugyanaz, tagjaik, amelyeket formáltak és formálnak mind *ugyanazon típus* szerint vannak másolva. Európa különböző országaiban alakult pietista közösségi mozgalmak e három nagy alakulat hatása alatt állanak és közvetve, vagy közvetlenül ezekre vezethetők vissza.

A német keresztvénség ezeket a mozgalmakat „Engländerei”-nak minősíti és mint a német szellemiségtől idegen mozgalmakat általánosságban elutasítja magától, pedig ezek a mozgalmak teljesen magukon viselik a német polgári szén-

limentalizmusnak és a kicsinyes német polgári gőgnek a belyegét. Az angol keresztyénség aktivitása, nagyszabású prakticismusa, csak egy pár kivételes személyiségre nyomta reá bélyegét s ami intézményt ezek a nagy mozgalmak teremtettek, azt is inkább a becsületes német polgári lakarekosság eredményezte, mint az erőteljes aktiv keresztyénség.

A pietizmusra jellemző legfőbb sajátosságok a következők:

1. A pietizmusra nézve jellemző mindenekelőtt a *közvetlenségre* való radikális törekvés. Ez különösen abban nyilvánul meg, hogy imádságaikban bizonyos játszi könnyedséggel és pajtáskodással állanak szembe az Urral, aki a legtöbbször maga a megdicsőült Jézus Krisztus s aki mögött a szuverén és fenséges Isten egészen elvész. Ez a közvetlenkedés annyira megy, hogy nyilvános imádságaikban, minden vallásos szemérmét és tartózkodást felretéve, mindenféle gazdasági kérdéseket visznek az Ur színe elé. Ebben a közvetlenkedésben különösen nagy szerepet játszik a *világ* bűneiről való vallomástétel, amellyel szemben viszont ott áll az Isten kegyelmével való affektált dicsekedés.

2. Az üdvösséget teljesen érzéki módon fogják fel és a Krisztus vérével való megmosatás mystikus mélységű tapasztalatában elragadtatott gyönyört és élvezetet találnak. A legérzékibb képekkel fejezik ki e lelkiállapotot, amikor a Krisztus sebeiben való elrejtőzéstől beszélnek. Ebben az érzéki felfogásban magában nincs semmi okunk elvetni valót találni, azonban a vallásosságunk ez az *érzéki mystikája* nagy kísértés arra, hogy a keresztyénség nagy praktikus erőt károsítsa meg. — t. i. amire a pietizmus története nem egy példát mutat — hogy jellemgyöngeséget, jellemszegénységet eredményezzen. Ettől az érzéki mystikától sokan nem tudják megtalálni az utat az akarat erőmegfeszítéséhez és egész életükön át passzivitásra vannak kárhozhatva.

3. Az üdvösség feltételei egyfelől a *megigazítás* és az *újjászületés*, másfelől a *hít* és a *megtérés*, a pietizmus szerint. A megigazítás Istennek az ünnepélyes manifesztációja, amelyvel felment a kárhozatra vettetés alól, ami által lehetővé válik a Jézus Krisztusban való élet által az *újjászületés*. A megigazításban és újjászületésben objektíve adott üdvösséget a hit által nyerjük meg, mert a *hít* által növünk össze organikusan a Jézus Krisztussal s részesülünk a Benne adott igazságban. Mindezeknek a végső feltétele azonban a *megtérés*, de nem akármely megtérés, hanem a *hirtelen megtérés*, amikor a megárázkodott lélek minden további alakulás nélkül egy hirtelen fordulóval felveszi az új élet egész teljességét. A pietizmus tehát nem számol azzal a ténnyel, hogy Isten kegyelme végtelen gazdag és e gazdagsága éppen abban nyilvánul meg, hogy *sokféle* ez a kegyelem, amiből meg az következik, hogy a hozzávezető út is *sokféle* menetű és formájú lehet.

4. Az üdvösség legfőbb eszköze a Szentírás, a Biblia, amelyet minden részében *egyforma* értékűnek vallanak. A nem theologiai műveltségű közösségi lelkek úgy néznek a Bibliára,

mint egy a világban idegen világra, amely magában teljesen önálló, független, minden világi viszonylaton kívül és felül áll, amelynek semmiféle emberi vonatkozása nincs, hanem minden részében abszolút isteni. Épez ezért a következetes pietista vallja, több-kevesebb korrekcióval a verbális inspirációt. Vallja a Biblia mind ama tulajdonságait, amelyeket a protestáns orthodoxia dogmatikusai állapítottak meg (abszolút tekintélyét, mert egyedül dönt a „normatívák”-ban; a perspicuitását, mert magában világos, maga magát magyarázza; a sufficientiáját, mert magában elegendő, más üdvfórrás nincs; az efficacio-ját, mert természetfeletti hatásokat vált ki, mint a megtérés és újjászületés), tehát egyenes kapcsolatban van az egyház objektív vallásosságával. Ezek alapján, a pietizmus, tiszta Bibliolatriában szenved.

Ez a Bibliolatria vezeti a pietista közösségeket arra, hogy a Bibliát egészen mechanikus módon kezeljék (hirtelen felülik egy helyen) és mint egy orakulumtól egyes kérdésekre kérnek feleletet, útbaigazítást.

5. A Bibliára vonatkozólag semmiféle tudományos kommentálást nem engednek meg, amint hogy a theológiát is merőben elvetik. Egyik vezető személyiség, *Rubanowitsch* egyenesen ki is mondta: „A theologia a Sától van és bűn.” Ez körülbelül azonos álláspont a XIII. Leo pápa által alapított Biblia-kommisszió programjával és a XV. Benedek Hieronymus-enciklikájával, amely teljesen elzárkozik a theologiai tudomány eredményeinek a Bibliára való alkalmazásától.

6. Az egyházzal való viszonyukban különbség teendő az *elvi* magatartásuk és *praktikus* magatartásuk között. Elvileg, programjaikban az egyházzal való teljes szolidaritásukat vallják. A gyakorlatban azonban az egyház csak arra való számukra, hogy azon belül *kényelmes* missziót üzhessenek a saját közösségeik érdekében. *Kényelmesnek* mondom ezt a missziót, mert az egyház templomait, iskoláit használják és általában az egyházi intézményekkel, mint kitűnő segítő eszközökkel élnek. Külön istentiszteleteikkel, külön énekes könyvekkel, külön liturgiájukkal teljesen elzárják magukat az egyetemes egyházi közösségtől, úgy, hogy tudatosan, vagy nem tudatosan szeparatizmusra jutnak.

7. Mindezek alapján első-, másod-, harmadrangú keresztyéneket különböztetnek meg, sőt felnőttek ajkáról halljuk, hogy pontosan megállapítják, hogy pl. „három és fél éves keresztyén vagyok”. Sablonjaikhoz annyira ragaszkodnak, hogy aki nem azok szerint él, nem azok szerint tér meg, nem azok szerint imádkozik, az reájuk nézve többé nem testvér, hanem a Sától szolgálja.

Ime egy pár legfőbb sajátossága a XIX. századi pietizmusnak. Tudom, hogy ezek a jellemvonások nem jelentik meg az olvasó előtt a pietizmus egyéniségét. Ugyanis az egyházakban való fonák és visszás helyzetük arra kényszeríti őket, hogy határozottan állást ne foglaljanak. Az egyház hajójában élnek, amelyet kormányosaival, legénységével, kompasszaival

és egész szerkezetével együtt a Sátán művének és szolgálak tartanak, vagy legalább is olyanoknak, akik a Sátánnal is állandó alkudozásban élnek, de miután e hajó nélkül élni nem tudnak, tehát bizonyos kényszerű megadással megalkusznak önmagukkal. Epen ezért sajátosságaikat igazán csak az ismerheti meg, aki, mint e sorok írója, többször résztvett egy-egy nagy német konferencián, vagy huzamosabb időt töltött valamely német pietista intézetben. A velük való együttlétben tapasztalható apró különbségeikben, egyszerűbb tagjaik ajkáról elhangzó önkéntes nyilatkozataikban tárulhat fel az a lelkület és gondolkozásmód, amelyben sajátos egyniségük egészen felismerhető.

(Folytatjuk.)

T. S.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

MEGBESZÉLÉSEK

Az egyházfegyelem kérdéséhez

(Hozzászólás)

I. L. Az *Út* f. évi 1. számában egy súlyos és fontos kérdést vet fel: *Be lehet-e vezetni az egyházfegyelmet?* Úgy hiszem, ez már nem is a lehetnek, hanem a *kell*-nek kérdése. *Létkérdés!* Ma már világosan állhat mindnyájunk előtt, hogy a szekták térhódításának, munkánk eredménytelenségének és minden hanyatlásnak, ami az egyházban észlelhető, — az egyházfegyelem hiánya az elsődleges oka. Konszolidációról addig hiában is beszélünk, amíg nincs megfelelő egyházfegyelmünk.

Az egyházfegyelem szellemében legyen *krisztusi* és gyakorlásában legyen *kálvini* karakterű. Ne büntető, hanem javító tendencia érvényesüljön benne. „*Ha a te atyádfia vétkezik elened, menj el és dorgáld meg őt négy szem között: — ha hallgat rád, megnyerted a te atyádfiát, Ha pedig nem hallgat rád, végy magad mellé még egyet vagy kettőt, hogy két vagy három tanú vallomásaival erősíttessék minden szót. Ha azokra nem hallgat, mondd meg a gyülekezetnek: ha a gyülekezetre sem hallgat, legyen clótted olyan, mint a pogány és a vámszedő.*” (Máté XVIII. 15—17.) És gyakorlásában legyen *kálvini*: — gyakorolja a *presbitérium*.

Fegyelmet azonban csak az gyakorolhat, aki saját magát is fegyelem alatt tudja tartani. A presbitérium igazán fegyelmező hatóság csak úgy tud lenni, ha tiszta, feddhetetlen életű és egyházas érzésű presbiterek a tagjai. E cél-érdekében kívánatosnak tartanám, hogy az új egyházfegyelem életbeléptetésével egyidejűleg *újíttassék meg* a presbitérium is. Hadd helyezze a nép ezt az új hatalmat azoknak a kezébe, akiket arra épen a legarravalóbbaknak talál! A megújulás előkészítésénél eredményesen használható fel „*A református presbiter kis kátéja*”, melynek nem szabad hiányoznia egyetlen egy presbiternek asztaláról sem. Ami a fegyelmezési fokozatokat illeti, a következő fokozatok beállítását tartanám helyesnek:

1. Lelkipásztori intés. 2. lelkipásztori dorgálás.
3. Presbitériumi intés. 4. presbitériumi dorgálás.
5. Nyilvános istentiszteleti intés, — 6. nyilvános istentiszteleti dorgálás.
7. Kizárás.

A kizárás természetesen csak időleges lehet. Mert a végleges kizárás ellenkezik az evangélium szellemével. Hisz nin-

csen olyan megátalkodott bűnös, akinek megtérésehez remény
ne lehetne.

Végül célszerűnek tartanám, hogy az egyházfegyelem
megalkotásában vegyen maga a nép is tevőleges részt. Hisz
úgyis elég a panasz a „rólunk — nélkülünk” miatt. Ami a
részvételt illeti, azt úgy gondolom, hogy a Főhatóság készít-
tessen egy részletes egyházfegyelmi tervezetet s azt vélemé-
nyezés végett az egyházközségeknek küldje meg. Ennek az
eljárásnak sok előnye lenne. Nevezetesen nem tehetne szemre-
hányást senki, hogy ennél a nagyfontosságú kérdésnél nem hall-
gattatott meg. Továbbá a részletes tárgyalások folyamán olyan
gondolatok merülhetnek fel, amelyek csak javára válhatnak a ter-
vezetnek. Végül az egész ügy inkább és gyorsabban átmenne a
köztudatba, miután a híveknek elég idejük volt gondolkozni róla.

Derzsi Endre.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

IRODALMI SZEMLE.

(Második közlemény.)

A háboru szét tépő hatásának legalább viszonylagos megszüntével ismét megindult a nemzetek közti szolidaritás érzetének ápolása, ami egyelőre irodalmilag abban nyilvánul, hogy felébredt az érdeklődés a különböző népek és nemzetek egyházi és vallásos sajátosságai iránt. Ennek az érdeklődésnek az eredményei az olyan kiváló művek, mint Otto *Baumgarten*: *Religiöses und kirchliches Leben in England*. Teubner, 1922., amelyet különlegesen értékesé tesz az, hogy nem a külső egyházi élet dolgaival, hanem az Angliában uralkodó különböző vallásos típusokkal foglalkozik; mintegy tizenegy ilyen sajátos típust állapítván meg, úgy hogy az egyes típusok körvonalait a legélesebben vonja meg. E mű a „Handbuch der englisch—amerikanischen Kultur” vállalatban jelent meg, addig a következő, amelyre felhívom a közfigyelmet, a szintén nemzetközi szolidaritás fokozására alakult „Osteuropa—Institut in Breslau” kiadványa Prof. Dr. Felix *Haase* tollából „Die religiöse Psyche des russischen Volkes” Teubner, 1921. Ez a mű a legjobb és a legújabb kalauz azok számára, akik az orosz nép vallásos psychéjébe kívánnak bepillantani. Műtán a szerző a legújabb időkig Oroszországban élt, nemcsak irodalmi dokumentumok, hanem saját egyéni tapasztalatai alapján állapítja meg ítéleteit és jellemzi a viszonyokat. A harmadik igen nagy érdeklődést ébresztett mű, amely e nembe vág, Adolf *Keller*: *Dynamis*. (Formen und Kräfte des amerikanischen Protestantismus). Tübingen, 1922. Amint a mű címe mutatja, az amerikai protestantizmust, mint dinamikus keresztvénséget fogja fel, tehát az egyes típusaiban az aktivitásra, a világ hódítására vivő motívumokat keresi fel.

Mindezek a művek a régi theologiai gondolkozás e nemű alkotásaitól abban különböznek, hogy az eredeti, sajátos, egyéni vonások, képek felkutatására indulnak. Mindegyik nagy szeretettel merül el a maga tárgyában és mindeniket a szimpátikus megértés vágya vezet. Továbbá mindenik mű mentes a liberálizmus tág lelkiismeretétől, amely „a megértés” jelszava alatt minden sajátost eláltalánosít.

A fenti művek tendenciája folytán itt említjük meg, a fentebb már tárgyalt Friedrich *Heiler*-nek új nagyszabású művét „Der Katholicismus. Seine Idee und seine Erscheinung.” München 1923. (nagy 8° 704 lappal). Erről a műről meg vagyok győződve, hogy a vallástudomány történetében, előbb-utóbb, a korszakalkotó művek közé fogja számítani a szaktudományi kritika. Korszakalkotó lesz I. azért, mert a protestáns vallástudományt ez a mű fogja reávezetni a katolikus kegyesség

méltányoló értékelésére, de korszakalkotó lesz 2, azért, mert egy új vallástudományi program alapvető elveit érvényesíti a kellő öntudatossággal. Miután e mű alapvető tudományos elveivel és módszerével külön tanulmányban kívánok foglalkozni, most további részletezésekbe nem megyek bele.

Míg a vallástörténet és valláspsychologia terén ennyi nagyszerű alkotással találkozunk, addig a szisztematika terén egyetlen kiemelkedő alkotással találkozunk, a heidelbergi szisztematikusnak Georg Wobbermin: „Das Wesen der Religion“ (Lpz. 1921) c. művével. E mű tulajdonképpen a II. kötet szerzőnek „Systematische Theologie nach religions psychologischer Methode“ főcímet viselő művének. Theologiai gondolkozásának főirányát általa sokat hangoztatott jellegi határozzák meg: „Zurück zu Schleiermacher!“ és „Von Schleiermacher aus vorwärts!“ Meg van győződve, hogy a Schleiermacher óta tett haladás a systematika theologia terén, csak a Schleiermacherhez való szoros csatlakozás által vezethet további eredményekre, természetesen a modern valláspsychologiai módszer segítségével.

A magyar vallástudományi irodalom egyik igen értékes alkotása az utóbbi évekből Zoványi Jenő: „A reformáció Magyarországon 1565-ig“ Genius kiadás, 1921. Nem egységes mű abban az értelemben, hogy egy koncepció tartaná össze, hanem csak abban a külsőleges értelemben, hogy ugyanazon tárgykörre vonatkoznak a benne foglalt tanulmányok. Ebben a műben is benne van Zoványi minden kiválósága és minden silánysága. Kiváló ugyan Zoványi a történelmi tények felkutatásában és megállapításában és pedig annál kiválóbb e tekintetben, minél konkrétumokról van szó. Szeme éles a közeles tények összefüggéseinek kiderítésében, de nem eléggé tág a nagy, belső összefüggések átfogásában. Nagyszerű mindaddig, amíg a tényeket engedni beszélni, de silány mihelyt magyarázó elvekhez nyúl a belső gyémántszálak magyarázására. Érdekes jellenség a magyar vallástudomány történetében Zoványi abban a tekintetben, hogy mennyire modern a történelmi kritika módszereinek alkalmazásában és azok technikai használatában, de mennyire elmaradt értékelő szempontjaiban, világnézeti elveiben. Egyenesen azt mondhatjuk, hogy Zoványi theologiai világnézetében még egészen a vulgáris racionalismus álláspontján áll. Könyvében lépten-nyomon azzal a jelséggel találkozunk, hogy a vallásosság magasabb, vagy alacsonyabb értékűségét az értelem fejlettebb, vagy fejletlenebb állapotától teszi függővé. És hogy mennyire nem tud különböztetni a primér vallásos tapasztalat és a szekundér tan. elmélet, világnézet között, az egészen meglepő. Egészen a vulgáris unitarizmus álláspontján áll, amikor valamely vallásosság értékét azzal méri, hogy fed-e egészen a józan értelmiséget, vagy nem.

Egyébképpen azonban hálásaknak kell lennünk a történelmi Zoványinak, hogy a magasabbrendű történelemmagyarázatnak a keze alá adott egy csomó kritikailag tisztázott és megállapított tényt,

T. S.

Dr. Makkai Sándor új könyve.

Csaknem egy félszázada már, hogy *Dr. Kovács Ödön* „A vallásbölcsezet kézikönyve” (Budapest, 1877) megjelent. Ezalatt a félszázad alatt a magyar vallástudományi irodalomban újabb teljes, rendszeres vallásfilozófiával nem találkozunk. Pedig a Kovács Ödön műve, mind alapelveiben, mind módszerében és megállapításaiban egészen elavult. Különös képen, ezt mondhatjuk az első kötetről, a vallástörténeti részről amely minden pontjában túlhaladott. A második kötet pedig tulajdonképpen értelemben nem is vallásfilozófia hanem csak a vallásfilozófiai elméletek története és kritikája s amely valóban vallásfilozófiává csak akkor lett volna, ha e kritikai munkát követte volna a vallás problémájának egyéni rendszeres feldolgozása.

Makkai Sándor egy kötetben megjelent két műve: „A vallás az emberiség életében” (A vallás történeti képe) és „A vallás lényege és értéke” (Vallásfilozófiai előadások)*) Ez a félszázad után első teljes, rendszeres vallásfilozófia mindenekelőtt abban különbözik *Kovács Ödön* művétől, hogy különösen a második részében, de az elsőben is egy eredeti alkotás és a második rész — a Kovács Ödönével szemben — egy valóban rendszeres vallásfilozófia, amely teljesen elvégzi azt a feladatot, amely egy vallásfilozófia előtt áll.

Makkai Sándor könyvének első része „A vallás az emberiség életében” kitünő, rendszeres összefoglalás, amely a modern vallástörténeti kutatás eredményeit egy pompás, teljes képen, egészen egyéni módon dolgozza fel és állítja előnkbe. „A vallás az emberiség életében” tulajdonképpen egy modern vallástörténet, ú. n. *phenomenologiai módszerrel*. E módszert először a ma is élő nagy vallástörténész *Edvard Lehmann* alkalmazta a „*Religion in Geschichte und Gegenwart*” című vallástörténeti lexikonban megjelent nagy tanulmányában („*Erscheinungswelt der Religion*”). E módszer lényege abban áll, hogy miután a pszichológiai értelemben vett „ösvallás” különböző faji, nemzeti kategóriák közt jelentkező formáinak megvannak az azonos *jegyei*, a vallásokban mutatkozó gazdag nyilatkoztaokat nem nemzetenként, vagy fajonként dolgozza fel, hanem az egyes jelenségeket az azonos jegyeik alatt gyűjti, tehát pl. az *áldozat* jelenségét összegyűjti mind és együttesen

* Megjelent Tordán, 1923. Az első mű nagy 8°. 172 lap, a második hasonló formátumban 151 lap.

tárgyalja, abból a célból, hogy így a jelenség kimerítő képét és lényegét kapjuk meg.

Igy pl. *Makkainál* az összes vallásos jelenségek hat főkategória alatt dolgoztatnak fel és rendeztetnek el (az isteni, a kultusz, az ige, az ember, az élet, a világ). *Makkai* művének *Lehmann* hasonló módszerű vállalkozásával szemben az a nagy előnye és megkülönböztető sajátossága, hogy e kategóriáknak oly széles, tág értelmét fedte fel, hogy az egyes vallásos jelenségek végtelen gazdagsága egész természetszerűleg rendeződött el e kategóriák alatt. Míg *Lehmann*-nál a fenomenológiai módszer szűkítőleg hatott, tehát sok értékes kincset és gazdagságot elveszített és nem tudott érvényre juttatni, mert kategóriáinak a szűk értelmét vette fel, addig *Makkai* kezében a kategóriák egyéni és elvi elhelyezése és viszonyítása oly szerencsés, hogy a vallás történeti fejlődésének legértékesebb kincsei mind előttünk ragyognak és pedig értékük rendjében.

További nagy értéke az első műnek abban van, hogy az egyes jelenségeknek a dialektikai mélységeikbe és pszichológiai sajátosságaikba való elmerülésével, azoknak sok részben új és eredeti magyarázatát adja.

Makkai második műve: „A vallás lényege és értéke” első sorban és kiváltképen *kritikai* mű. Pompás rendszeres képben tárul fel előttünk a vallás lényegéről alkotott minden elmélet. Majd mindezeket az elméleteket sorra véve állapítja meg azok hiányait és értékességeit. E kritikai elemzés vet aztán biztos alapot arra, hogy a vallás lényegéről és értékéről alkotott filozófiai felfogását kifejtse. A vallás lényegének a kérdése tulajdonképpen a *vallás reálitásának* a problémája. A vallás reálitását három szempontból nézi. 1. *Történetileg* reális a vallás akkor, ha kimutathatóan sajátos és öncélú létérdeket képvisel és ennek a létérdeknek megvalósításában sajátos módon jár el. 2. *Psychologiailag* nézve reális a vallás, ha sui generis élménynek állapítja meg a pszichológiai vizsgálódás és ha nem tudja más fajú élményből levezetni. 3. *Filozófiailag* reális a vallás, ha az emberi szellem határain belül páratlan és pótolhatatlan jelentése van. Miután az első szempont, a vallástörténeti az első műben már érvényesült, a második mű, a tulajdonképeni, a vallásfilozófia előtt csak a két második szempont érvényesítése áll ott feladatképpen.

A vallás reálitásának problémáját illetőleg, vizsgálat alá kell venni a vallást, mint *élményt* pszichologiailag, mint *jelentő tény*t dialektikailag és mint *értékélő tény*t axiologiailag.

A vallást, mint *élményt* legfőképpen a *rácionalitással való ellentétessége* jellemzi. Az értelmi ismeret az *egyént* úgy tünteti fel, mint a világ egy részét, s miután a világot úgy ismeri meg értelmi úton, mint véges, mulandó, változékony világot, ennél fogva értelmileg arra a megállapításra kell jutnia, hogy maga is *egyéniségében* véges, mulandó, változékony. Ez az értelmi megállapítása azonban beleütközik az ember legősibb létigényébe, az egyéni élet végtelenségének és teljességének igényébe. Így támad egy meghasonlás az egyéniség öröklét igénye és a

világ, az érzeki tapasztalás, a racionális világkép között. Az egyéniség a meghasonlásban a koszmikus korlátozottságát éli át, amelyből támad a vallásos hiányérzet. Ez a hiányérzet a maga abszolút pótlóképeit Istenben találja meg, Isten az, aki-ben a hívő egyéniség örökre biztosítva érzi élete végtelenségét és tökéletességre juthatóságát. *Makkai* e nagyjelentőségű megállapítását kiegészíti ama másik pszichológiai ténynek a konstataciója, hogy ennek a vallásos élménynek a megértése követeli, hogy annak objektív okozóját, magát Istent is fel kell vennünk, mert az Ő kijelentésének ténye nélkül nem csak hogy nincsen vallás, de a vallásos élmény megértése is lehetetlen. „Ha csak ember létezne, vallás nem lehetne még akkor sem, ha az ember *kigondolná* magának az Istent. Mert az a kigondolt Isten, az ember fiktív vonása *életközösségbe*, viszonyba velünk nem kerülhetne, bár képzelet létezhetne is.” (II. 94.) A vallásos élmény úgy keletkezésében, mint jelentésében egészen levezet-hetetlen, csak magából magyarázható, tehát önálló jelenség.

A vallás azonban nemcsak pszichológiai formájában, de jelentésében is önálló, mert a vallásban van egy *jelentésadó* mozzanat is, amely a lét érdekében elengedhetetlen mozzanat. Míg a racionális ismeret minden körülmények között általános, addig a vallásban levő ismerő mozzanat egészen egyéni irányú és azt az irracionális tartalmat is meg tudja ragadni, amelyet a racionális ismerés nem tud, sőt az irracionális megismerés, úgy amint az a vallásban nyilvánul, a racionális ismereteket is át tudja hatni. A vallás dialektikai önállósága, tehát realitása abban van, hogy amit semmiféle racionális ismerés elvégezni nem tud, a vallásban rejlő jelentésadó tevékenység az élet tartalmának irracionális részét ragadja meg.

A vallás nem csak *éli* az Istent, nem csak páratlan *jelen-téssel* ruházza fel a valóságot, hanem értékeli is. A vallás, mint értékelés felülemeli az embert önmagán, emberfeletti *ideál* ad „s emberfeletti feszüléssel telíti az akaratot egy világleletti tértől, időtől, világtól független értékelet valóstítására!” (II. 112.) A vallásos értékelés a legmagasabb *ideál* alatt megy végbe és mint ilyen a *legmagasabb* létmód, és pedig egy *sui generis* létmód.

A vallás reálításának igazolása után megállapítja *Makkai* a vallásnak *egyéni és társadalmi* értékét. A vallás *egyéni* értékét az élet megnevelésében látja, társadalmi tekintetben pedig abban, hogy az igazi vallás a kultúra pótolhatatlan hajtóereje.

Amint így az egész műven átfutottunk, meg kell állapítanom a következőket: 1. Az egész mű legértékesebb része, mert egészen önálló megállapításokat tartalmaz, a pszichológiai rész, amely a vallásos élmény alkotó mozzanatait, előállítását a mai pszichológiai megállapításokat túlhaladva, a legpontosabban és a tényeknek megfelelően tisztázza. 2. A vallás dialektikai vizsgálatát, melyet *Makkai* 1913-ban kezdett a „Protestáns Szemle”-ben megjelent tanulmányában („A hit szeme”) és folytatott „A hit problémája. I. A hit világmagyarázó ereje” (Kvár

1916.) c. munkájában. Ezeket a kezdeményezéseket, több korrekcióval viszi tovább és tetőzi be. 3. Ez a vallásfilozófia, a mi nagy büszkeségünkre, minden izében *magyar*, mert filozófiai módszere, alapelvei, filozófiai háttere a *Böhm Károly* filozófiájának nemcsak megértett, de gyökerében átélt teljesen kongeniális alkalmazása azokon a területeken, ahova a *Böhm* érdeklődése és keze nem ért el. 4. Mi az egész műnek a túlságosan kielezett pragmatizmusát kifogásoljuk csupán, amellyel *Makkai* a vallást az életnek való *használása* szempontjából ítéli meg. A vallás metafizikai jelentését háttérben hagyja. 5. Metodologiai szempontból azt kell kifogásolnunk, hogy különösen a második mű nem eléggé tagolt, ami a különben is sűrített tartalom appercipiálását nagyon megnehezíti. Egyebekben pedig boldogok vagyunk, hogy a *Makkai* könyvében nemcsak egy *modern* vallástörténetet és vallásfilozófiát birunk, hanem egy *önálló magyar vallásfilozófiát*.

T. S.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

EGYHÁZI SZEMLE.

Konferenciák.

Azok között a módszerek között, melyek egyházi életünk megelevenítésére felhasználtattak, érdekes haladást tapasztalunk. Eleinte az igehirdetés templomi alkalma volt az egyetlen, amely ilyen gyanánt szerepelt. Csakhamar kitűnt, hogy ez karakterénél fogva kötöttebb és formájánál fogva zártabb, mintsem egyedüli módszerként használható volna. Így kerestek egy olyan módot, mely szónokot és hallgatókat közvetlenebb viszonyba állítja egymással, a tárgyválasztásban nagyobb szabadságot enged s így jött divatba a vallásos estélyek előadási módszere, melyet hosszú időig csalhatatlannak és egyedülinek tartottak. Valójában azonban ez sem járt nagyobb nyereséggel. Mert, bár egyrészt formáját tekintve sokkal szabadabb volt, mint az igehirdetés, tehát annak kötött tárgya mellett más, tágasabb körű kérdéseket is felöllehetett, másrészt abban a végzetes hibában leledzik, hogy szónoki karaktere miatt személyes hatása minimális. Föltétlen sikerrel alkalmazható világnézeti kérdések tárgyalásánál, olyan gyülekezeti előt, melyet a kérdések külső alkatáról akarnak informálni, de célját téveszti ott, ahol személyes életerők ébresztése lenne a cél. Akár abban az értelemben, hogy a vallásos élettapasztalat fundamentális vonásainak a felébresztésére törekszünk, amint az u. n. evangelizáló munkában, akár abban, hogy már meglévő vallásos tapasztalatokat akarunk felszínre hozni, azok uralmát biztosítani. Mindkettő személyes, benső hatásokat tételez fel, melyek nélkül az egész szónoklás szalmacséplés.

Nyilvánvaló, hogy egyházunkban, nemcsak, de általában minden nevelői munkában a személyes hatások fölkeltsége, azok állandósítása s a felettük való örökösödés a vallásos nevelés olyan szüksége, melyet a régi declamatorikus, félig vallásos — félig tudományos előadások módszerével kielégíteni nem lehetséges. Ma arra van szükség, hogy olyan módszereket keressünk, melyek a szónokot és hallgatóit a legközvetlenebb kapcsolatba hozva egymással a személyes hatás minden lehetőségét felhasználják.

Ezt a módszert — egyelőre — hiszen különösen a módszer sohasem változhatatlan — a konferenciák tartásában találtuk fel, melyeket egészen új felfogásban kíséreltünk meg érvényesíteni. A konferenciák módszeréről a kö-

velkező jellemző vonások emelhetők ki: Jellemzi őket az, hogy hallgatóságuk nem annyira kötött, mint bármi más, különösen a templomi gyülekezet hallgatósága. Nem gyülekezet, tehát nincs meg benne az igehirdetésre való előkészület hangulata, az a szabályozott, egyenletes magatartás az előadóval szemben, ami a templomi gyülekezetet jellemzi, tehát nehezebb feladat elé állítja az előadót, mert alaphangulatot teremteni, érdektődést keltetni, a személyes rokonszenvet felébreszteni, az ő feladata. Másrészt ép e miatt könnyebb és természetesebb, az előadó nem terhelhető avval a gyanúval, hogy azért áll ott, mert vasárnap van, s ilyenkor a törvény előírja az istentiszteletet. Az előadón saját magán fordul meg, mit tud a hallgatóságával csinálni s a lelkek között létesült kapcsolat titokzatos visszacsapása megmutatja, sikerült e neki azokat megragadni, vagy eredménytelenül hangzott el a beszéde. Már maga ez is mutatja, milyen nehéz és kockázatos módszer ez. A másik jellemző vonása a konferenciának a tárgyra vonatkozik. A konferenciák tárgya egyrészt általánosabb, másrészt speciálisabb az igehirdetés tárgyánál. Általánosabb, ha általában a vallásos tapasztalat fundamentális tényeit akarjuk velük megéreztetni, mint az evangelizáló munkánál történik. Ez esetben mélyebb előkészület, alapvetés szükséges hozzá. Specialisabb, ha egy kérdésről akarunk beszélni (presbiteri hivatás, az egyház fegyelmelő ereje, az adakozás stb.), mikor is sokkal tágabb és közvetlenebb tereken kell a gondolat jelentkezését fölmutatnunk, mint az igehirdetés, teheti. Módszer szempontjából maga az érdeklődés felkeltése, a kérdés beállítása már óriási jelentőségű; természetes, hogy az ilyen konferenciáknál minden a személyes hatáson fordul meg, ezeknek előkészítése, a lélektani körülmények és folyamatok ismerése, elengedhetetlen feltétele a sikernek. Itt nem elégedhetünk meg azzal, ha úgy mennek el, mint ahogy egy vallásos estélyről szoktak, itt kérdéseket kell felébrésztetni, lelkiismereteket megszólaltatni, munkatereket feltárni. A hozzászólások vezetése az egyéni vélemények megnyilvánulásának való helyadás, a legközelebbi teendők kijelölése, szóval minden, ami abból a célból történik, hogy az eredmény kihasználatlanul ne maradjon, sőt biztosítsák, mindez olyan vigyázatot, jártasságot és alaposágot igényel, melynek elhanyagolása az egész akció sikerét veszélyezteti.

Annyival különösebbnek kell tartanunk, ha akadnak olyanok, akik nélkül, vagy a konferenciák e módszerével ismerősök lennének, vagy próbálták volna annak nehézségét, könnyű szerrel vállalkoznak ilyenek tartására és rendezésére, s szavak áradatával, a kérdés leegyszerűsítésével, frázisokkal, oda nem tartozó dolgok bevitelével azt hiszik konferenciát tartottak, pedig csak elvágták az útját annak, hogy ott komoly konferenciát tartani lehessen. Vannak emkerek, akik az előttük legismeretlenebb és legkényesebb módszert is adoptálják, kisajátítják, s azt hívén, a hegedüléshez csak hangszer kell, nem veszik észre, hogy a legfinomabb Stradivarius is hogyan válik silány, csikorgó ráspollvá, vagy egyhangú dorombbá a kezük-

ben. Ez a felületes mezitlábosság nem hogy segítene, de növeli egyházunk bajait, mert minden készületlenség és felületeség azonnal megboszúlja magát abban, hogy elriasztja a hallgatókat és megunatja az érdeket, melyet képvisel.

A konferencia módszere, dacára annak, hogy a módszer nem ismerői több helyen kompromittáltak már, eddigelé szépen bevált a belmissziói munka körében. *Lelkeszi konferenciák* tartottak Marosvásárhelyen, Sepsziszentgyörgyön, Szamosújváron, Marosújváron, mindenütt egy lelki, egy módszeri és egy helyi kérdés megbeszélésével. A lelki kérdés feladata volt, a lelkeszi konferenciákat hagyományos mással-törődésükből az önvizsgálat útjára vezetni, a módszeri kérdésé, hogy a módszer elvi alapjai tisztáztassanak, a helyi kérdésé, hogy a legfontosabb helyi probléma ott megbeszéltesék. E konferenciák mindenütt áldásos hatásúak voltak úgy előadókra, mint résztvevőkre egyformán. — Egészen ujonnan indítottak be az u. n. *presbiteri konferenciák*, melyek a presbiterek életkérdéseit és munkája problémáit tárgyalták. Bizalmas közvetlenség, komoly felelősségtudat, őszinte lelkesedés, s utánuk tevékeny munka voltak azok, melyek ezeket kísérték. Feladatuk volt komolyan feltárni a presbiterek előtt azt a felelősséget, mely rájuk megbízatásuknál fogva vár, megmutatni nekik azt, hogy az egyház belső építésében szintén részt kell venniök, tanácskozni ezek módjairól, s igyekezni belevezetni őket abba a gondolatba, hogy elsősorban személyes egyéni és családi életük az a bázis, melyre az egyház lelki megújulása felépíthető. A konkrét kérdések kapcsán törekedni minden presbiteriumot arra bírni, hogy a konferencián saját egyházközsége és gyülekezete ezen lelki nehézségeit lássa meg és mutassa fel, s evégből nem frázisokkal és szavak tömegével verni agyon őket, hanem beszédre bírni, mint egyenlő felek s nem mint előljárók tanácskozni velük. Természetes, hogy ez a munka egészen új és szokatlan lévén, gyors sikerrel nem kecsegtet. Mégis igen kedves és értékes órák voltak azok, melyeket a Kolozspata, Magyararmacs-kás, Kolozs, Magyarpalatka, Marosújvár községekben összegyűlt presbiterársakkal töltöttünk el. Csak arra kell vigyázni — és itt a legnagyobb óvatosság szükséges —, hogy sem bürokratikus önkénnyel és kényszerítéssel, sem hagyományos lazaságunkkal el ne rontsuk a továbbiakat, s a presb. konferenciák hatását az egyes gyülekezetekben azonnal és erélyesen használjuk ki és tartsuk ébren.

Az *ifjúsági konferenciák* hagyományos reprezentációs módszerével szakítva, mely a tanári kar, vendégek és az egész ifjúság részvétele mellett hallgatja meg az adhortatiót, az ifj. konferenciák közvetlenségét, bizalmosságát s vele bensőséget fokozandók, konferenciáink zártkörűek voltak, az ifjúság vallásos életének problémáira terjedtek ki.

Az eddigi konferenciák eredendő bűne a termékeltenség volt, vagyis megelégedett egy szép beszéddel, s azt semmi konkrét irányban érvényesíteni nem tudta. Ennek kikerülésére arra kellett igyekezni, hogy a konferenciának valami módon a

hatását biztosítsuk, maradandóvá tegyük. Evégből legalkalmasabbnak látszott az, hogy az ifjúságot bibliakörök alakítására vettük rá. A tavasz folyamán, április hóban Kolozsvárt tartott diákkonferencia tényleg szép kezdeményezést mutatott ebben a dologban, de csak mutatott, mert a hazatérő diákok lelkesedését és törekvését egy bibliakör alakítására több helyen lehűtötte azon higgadt határozat, hogy a már hátralevő néhány hétre nem érdemes a bibliakört megszervezni. Persze, ebben az évben az egyszer már visszaütasított ifjúság nem nagyon tolakodik újból elő a megalakítás iránti kérésével! Mégis a nyári, több helyen. (Magyarmacska, Kolozspata, Marosújvár) tartott konferenciák során két helyen sikerült beindítani ilyenmű munkát, ha csak kezdetnek is.

Kétségtelen, hogy a konferenciák módszere, annak kezében, aki kezelésükhöz ért, ma a leghatásosabb módszerek egyike vallásos életünk megelevenítésére. Hogy régi kipróbált szokásos módszerekkel dolgozó életünk nem ismerte, és sokan még ma sem méltányolják, az ép oly nagy baj, mint a másik véglet, ha az újságra való vággyal kapnak utána, s elkoptatják, és elrontják mint a gyermek a új játékszert. Szerencsére vannak embereink, akik a módszerrel ismerősök, s akik e tekintetben is szívesen és készséggel állanak lelkészársaink segítségére. Mindenesetre kívánatos, hogy minél jobban kidolgoztassék ez a módszer és minél több helyen használtassék fel a vágyó lelkek vezetésére.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

A lap szellemi részére vonatkozó közlések Imre Lajos felelős szerkesztő, előfizetési díjak Makkai Sándor szerkesztő, Az „Út” könyvtárára vonatkozó szell. közlemények Tavaszy Sándor szerkesztő, megrendelések és reklamációk Az „Út” kiadóhivatala címére intézendők: Cluj—Kolozsvár, Calea Victoriei 38. szám. Ref. Theologia.

Faint, illegible text, likely bleed-through from the reverse side of the page.

BCU Cluj/ Central University Library Cluj

Faint, illegible text, likely bleed-through from the reverse side of the page.

Faint, illegible text, likely bleed-through from the reverse side of the page.